

Hans Magnus
Enzensberger
METEŽ

S njemačkoga preveo
Damjan Lalović

Zagreb, 2020.

disput

Nestalima

SADRŽAJ

1963. Zabilješke o prvom susretu s Rusijom	9
1966. Naškrabane dnevničke crtice o putovanju kroz Sovjetski Savez i njegovim posljedicama	25
2015. Premise	63
1967-1970. Sjećanja na metež	65
1970. i d. Potom	143
Kazalo imena	165

ZABILJEŠKE O PRVOM SUSRETU S RUSIJOM (1963)

Adresa nije bila sasvim točna, ali pismo je ipak završilo u mojem sandučiću: Budal Gar, Tome, Norveška. Talijani uvijek imaju poteškoća sa slovima kojih nema u njihovoj abecedi. Pošiljatelja na omotnici nisam mogao odgonetnuti otprve. Sastojao se od kratice: Comes. “Caro amico”,* pročitao sam; čovjek koji mi je tako srdačno pisao zvao se Giancarlo Vigorelli i potpisao se kao glavni tajnik i urednik rimskog časopisa *L'Europa Letteraria*. Tek tada mi je palo na pamet da sam ga upoznao prije mnogo godina. U Italiji talent poput njegova i nije jako rijedak. Ambicioznost, snalažljivost i dobre veze u stranačkim vrhuškama pomogle su mu da dođe do novca čije je porijeklo ostalo nejasno. Upotrijebio ga je za osnivanje organizacije nazvane *Comunità Europea degli Scrittori*** . Zli jezici uspoređivali su ga s impresariom ili ravnateljem cirkusa. No to je bilo nepravedno, jer njegove inicijative bile su hvalevrijedne. U jeku Hladnog rata nadaleko i naširoko nije bilo nikoga tko se s toliko mara i dobrodušnosti trudio oko premošćivanja jaza između zavađenih blokova barem na području kulture. Vođen time, već je upriličio pokoji skup “zapadnih” i “istočnih” pisaca.

Sada sam u ruci držao njegov poziv na susret koji se trebao održati u Lenjingradu. Nije mi bilo jasno kako sam dospio na Vigorellijev popis. Naime na njemu su, kako me je obavijestio, bili autori iz mnogih zemalja, među njima i nekolicina velikog kalibra. Uopće nije bilo samorazumljivo to što je Vigorelli uzeo u obzir i

* Tal. – Dragi prijatelju.

[Sve su bilješke prevoditeljeve – op. ur.]

** Tal. – Europska zajednica pisaca.

zapadne Nijemce. Lenjingrad je za takve kao što smo mi bio mitsko, da ne kažem zabranjeno mjesto koje se nije nalazilo na bliskom, nego na dalekom Istoku; u jednu ruku zbog toga što ga je prije dvadeset godina njemačka vojska opkolila, opsjedala i izgladnjivala; a u drugu zbog toga što je kao posljedica Jalte taj grad nestao iza zavjese koju je bilo teško razmaknuti. Raspoloženje na objema stranama Berlinskog zida bilo je militantno, zatrovano strahom od eskalacija na razdjelnici dvaju carstava.

Njemačku su činila dva protektorata, na jednoj strani blaga Savezna Republika, na drugoj “Zona” o kojoj nisam gajio bogzna kakve iluzije jer su me protiv njih cijepili izravan uvid i rano štivo: *Izvori totalitarizma* Hanne Arendt, Orwellov *Homage to Catalonia* i *Zasužnjeni um* Czesława Miłosza. Uz pomoć jednoga frajburškog isusovca stekao sam i dozu temeljnog znanja o marksizmu. Bio je to Gustav Wetter, koji je u dva sveska secirao *Dijalektički materijalizam* kao ljudožder dojenče koje kani u slast pojesti. Smio je to u jeku Hladnog rata, i shvatio sam mnogo toga što je pri toj vivisekciji izašlo na vidjelo. Međutim nedostajala mi je – a to knjige ne mogu pružiti – autopsija. Htio sam vidjeti svojim očima kako je na drugoj strani, i to ne samo u satelitskim provincijama nego u Rusiji, koja se odavno zvala samo još: CCCP, Savez Sovjetskih Socijalističkih Republika.

Tako je dakle došlo do toga da sam jednog poslijepodneva u kolovozu – još pamtim da je bila subota – u ruskom zrakoplovu sletio u Lenjingrad. Onamo su doputovali Jean-Paul Sartre i Simone de Beauvoir, Nathalie Sarraute, Angus Wilson, William Golding, Giuseppe Ungaretti i Hans Werner Richter, a s istočne strane nastupili su Mihail Šolohov, Ilja Erenburg, Konstantin Fedin, Aleksander Tvardovski, Jevgenij Jevtušenko, Jerzy Putrament iz Poljske i Tibor Déry iz Mađarske. Pojavio se i netko iz DDR-a, stanoviti Hans Koch, o kojem se moglo čuti samo to da je tajnik Saveza istočnonjemačkih pisaca. Ingeborg Bachmann, koja je bila pozvana, u zadnji je tren otkazala, a istočnonjemački i ruski dužnosnici ni u kojem slučaju nisu htjeli da Uwe Johnson bude ondje.

Ipak, svakako im je trebao neki Nijemac iz Savezne Republike; jer vanjski je svijet postupno ukinuo našu političku karantenu. No koji Nijemac? Max Frisch bio bi bolji, ali on je Švicarac. Nije li pak rješenje bio čuveni Hans Werner Richter? Saga o Grupi 47 proširila se do Moskve. Službena tema debata bila je bezazlena: “Problemi suvremenog romana”. No zašto ja, koji nikad nisam napisao roman? Držim da je u moju korist prije svega prevagnuo moj datum rođenja. Mogli su biti sigurni da neće morati voditi računa ni o kakvim neugodnim pojedinostima iz nacističkog vremena; osim toga u nekom sam maglovitom smislu bio svrstan “lijevo”, ma što to značilo.

Nikad prije nisam bio u Rusiji. Nisam poznao tamošnje običaje. Budući da je Savez sovjetskih pisaca preuzeo organizaciju, imali smo status delegacije, da ne kažem državnih gostiju. Smjestili su nas u najbolji hotel u gradu, *Europejska*, na samom Nevskom prospektu. U foajeu su bili pravi tepisi s Kavkaza, iz Buhare i iz Perzije. U pregrijanim kupaonicama bile su goleme kade na lavljim šapama od lijevanog željeza. Bio je tu i zimski vrt s palmama. Veliko zdanje sa svojom pomalo izlizanom raskoši, svojim lusterima i teškim pisačim stolovima već odavno nije stajalo na raspolaganju gospodi poput Turgenjeva i Čajkovskog, nego novoj klasi gostiju.

U jednome malom kiosku mogle su se kupiti novine na mnogo jezika, ali ja sam se morao zadovoljiti s *Neues Deutschland*, *Unità* i *Humanité*. Drugim listovima nisam mogao odgonetnuti ni naslov. Je li to bio mongolski, armenski ili tadžikistanski? Radije sam se držao *Pravde*; čak je i moj bijedni ruski dostajao da razumijem udarne naslove, jer uvijek se moglo pogoditi što obznanjaju: vijesti o uspjesima u proizvodnji i loše vijesti iz kapitalističkog svijeta. Moja želja za planom grada nije naišla ni na kakvo razumijevanje. Općenito se činilo da zemljopisne karte ne zanimaju nikoga. Već je i samo pitanje izazvalo zapanjenost. Samo su se špijuni nastojali domoći takvih državnih tajni.

No zato su za našu "delegaciju", koja se sastojala samo od njezina vođe Hansa Wernera Richtera i mene, odmah bila spremna dvojica pratitelja, koja su se ubrzo pokazala kao nezasluženi sretni slučaj. Takve dadilje, doduše, služe prije svega kao prevoditelji, radi ispomoći mucavim strancima, ali imaju i druge zadaće; moraju štiti od neugodnosti ne samo gosta nego i državu. Viši funkcionari od njih očekuju izvješća o tome kako se stranac ponaša i što misli. Jedan od njih bio je Lav Ginzburg, duša od čovjeka, visokokvalificiran germanist i prevoditelj, kojem je ta zadaća zacijelo bila povjerena samo privremeno. Ni drugi, Konstantin Bogatirjov, tako se zvao, po svemu sudeći nije mnogo držao do službenih obaveza; gnušao se ideoloških fraza kao dosadnih muha. Dapače, vrlo brzo izrazio se o vladajućoj Partiji i njezinu vodstvu s tolikim prezirom da sam pomišljao da su nam ubacili provokatora. S obzirom na sveprisutni nadzor takva pomisao nije bila neobična. No ubrzo sam uvidio da moja podozrivost nije bila na mjestu.

Kostja, kako se predstavio, bio je slabunjav, gotovo pothranjen čovjek od trideset ili trideset pet godina na kojem se vidjelo da je proživio teške godine. Poznao je aparat kao svoj džep i znao s kakvim se kaznama i privilegijima ondje mora računati, što se sve nudi povlaštenima i kakvo je stupnjevanje tu posrijedi. Kad sam ga upitao kako to da ima polomljene zube, hladnokrvno je rekao da mu je to uspomena iz logora. Malo-pomalo ispričao mi je, kao da to nije ništa posebno, o kažnjenicima među kojima je ondje, daleko onkraj Urala, proveo nekoliko godina. Odonda

se dobro upoznao sa zubarima. To se pokazalo korisnim, jer je Hansa Wenera preko noći spopala zubobolja koja ga je na dva dana izbacila iz stroja.

Kostjina istinska strast nikad nije bila politika, nego poezija. Možda mu je ona donijela zlu kob, možda je prepisivao i raspačavao zabranjene stihove; na to je upućivala činjenica da je mogao napamet citirati pjesme Osipa Mandeljštama, a i Rilkeove *Devinske elegije* – potonje čak na njemačkom.

U ruskoj inteligenciji uvijek je bilo takvih slučajeva. Kostja je utjelovljavao etos čovjeka kojem je pjesništvo najvažnije, kult koji kod nas već odavno više ne postoji.

Čak sam i ja znao da Sankt Peterburg, Petrograd ili Lenjingrad, tu zapuštenu ljepotu, na svakom drugom uličnom uglu opsjedaju literarni duhovi. No u debata-ma koje je kongres stavio na dnevni red nije bilo govora o Puškinu, Gogolju, Dostojevskom, o Serapionovoj braći, o pjesnicima kao što su Hlebnikov i Harms.

Konstantin Fedin, utjecajan čovjek, predsjednik gotovo svemoćnog Saveza pisaca, pljuvao je po Joyceu, Proustu i Kafki, Francuzi su zagovarali *nouveau roman*, a funkcionari su slavili socijalistički realizam. Sve je to bilo vrlo dosadno. Samo je Ilja Erenburg, koji je, iako ne nominalno, po duhu nastupio kao vođa sovjetskih delegata, unio malo živosti. Nije ni čudo, jer on je već 1954. svojom pripoviješću *Otapanje* postao krsni kum prvoga, plahog razdoblja kritike staljinizma. Time je poprilično živcirao veterane Saveza. “Naši pisci”, rekao je, “ne pišu loše romane zbog toga što se zauzimaju za socijalizam, nego zbog toga što ih dragi Bog nije blagoslovio talentom. Diljem Sovjetskog Saveza nema na vidiku novog Tolstoja, Dostojevskog, Čehova. Netalentiranih autora pak imamo napretek.” Sigurno, doduše, ima pisaca koji se sviđaju milijunima, ali ruskoj književnosti trebaju i drukčiji, koji pišu samo za pet tisuća čitatelja, ustvrdio je. Iako *nouveau roman*, koji se ovdje izrazito hvali, njemu ne govori ništa, svi bismo trebali poštovati pravo na eksperimente. To je bio vrhunac rasprave.

Nitko se nije vratio na njegove argumente, ni on sam. Radije je, kao svjetski čovjek, razgovarao s Hansom Wernerom Richterom o Njemačkoj; odvojio je vremena čak i za mene iako sam u Rusiji bio potpuno nepoznat.

No kongres je, na koncu konca, samo kongres. Stoga smo Kostja i ja, kad god se moglo, na svaki način nastojali uteći. Vremena za to bilo je malo. Išli smo vidjeti oklopnjaču *Aururu* koja je bila u pogonu već 1904-1905. u Rusko-japanskom ratu. Crvena zastava mlitavo je visjela s jarbola. Brod mi se učinio prilično malenim i zrelim za otpad. Potom još kratak pogled na Zimski dvorac, mjesto gdje je u studenom 1917. došlo do ustanka ili, recimo, puča boljševika, i na zlatnu iglu admirali-teta. Više od toga nije nam bilo suđeno.

No svakako je, možda drugog dana, održan velik banket. Sjećam se da sam sjedio pokraj nekog diva u odori admirala Crvene flote koji je nosio velik prsten s bijelom kamejom. Na moje pitanje izjavio je gromoglasno se nasmijavši da je po-

srijedi portret cara; da duboko štuje Nikolaja II. U međuvremenu je počeo objed s bezbrojnim zdravicama. Pritom nije išlo bez do vrha punih čaša votke. Sartre, koji je zauzeo počasno mjesto, po svemu sudeći nije bio dorastao alkoholu. Na polovici rastegnutog nizanja jelâ morao je priznati poraz. Diskretan tjelohranitelj odveo ga je na sigurno. Kasnije se pričalo da su zvali dežurnog liječnika, ali čovjek ne smije vjerovati svemu što mu došapnu na hodniku.

Posljednje večeri bilo je opuštenije. Mislim da se za to pobrinuo Jevgenij Jevtušenko, koji je – tri godine mlađi od mene – točno znao gdje se u lenjingradskim noćima može nešto doživjeti. Mjesto na koje nas je odvuкао bila je etaža u napuštenoj tvornici, poslovni prostor preuređen u stan. Ondje je bio bend koji nije izvodio samo razne plesove i swing, nego se razumio i u najnoviju modu sa Zapada. *Stiljagi** su ponosno pokazivali svoje kožne jakne i svoje originalne ili krivotvorene *blue jeans*. Dok su se stariji šutke, ali predano opijali, mladež je do jutra uživala u twistu. Tek kasnije sam shvatio kako su ti mladci ostajali u toku: svoje poznavanje songova Elvisa Presleyja i Beatlesa dugovali su stanicama kao što su Radio Liberation ili Russian Service BBC-ja. Točno su znali kako se na kratkovalnoj frekvenciji mogu prevariti sovjetski odašiljači za smetnje.

Zatim smo iduće večeri čuvenom Crvenom strijelom otišli u Moskvu. Taj vlak sa spavaćim kolima svakako je, među ostalim, dugovao čuvenje bezavičajnim ljubavnim parovima koji su u svojim skućenim stanovima teško nalazili prilike za sreću. Dvokrevetni su kupei naime, zbog velike širine kolosijeka, bili ne samo udobni i ugodni nego i dostupni, jer davali su se bez obzira na bračno stanje. Nitko se nije žalio zbog toga što je putovanje trajalo deset sati.

I u Moskvi su “delegirane”, koje nitko nije delegirao, odmah zbrinuli. Smjestili su nas u hotel *Moskva* na samom Crvenom trgu, sučelice Kremlju. Gosti su ušli u četvrtastu visoku zgradu kroz golemo, loše osvijetljeno predvorje po kojem su bili razmješteni široki naslonjači. U kutovima dvorane bili su postavljeni zvučnici iz kojih su se danonoćno čuli dostojanstveni korovi. Škripava, kronično pretovarena dizala odnijela su goste hotela na deveti kat, gdje ih je korpulentna čuvarica evidentirala pazeći na to da nitko ne ode u pogrešnu sobu.

Program je obuhvaćao i “međunarodnu književnu večer” u jednom sindikalnom domu. Bila je toliko mnogojezična da je publika malo što razumjela. Zabavniji je bio privatni poziv Ilje Erenburga. Njegov stan u Ulici Maksima Gorkog bio je toliko raskošan da me podsjetio na prijeme kod ljudi u Park Avenue ili Rue de Varenne. Zidove je krasila umjetnost klasične moderne: ovdje jedan Matisse, ondje jedan Braque ili Vlaminck. Šampanjac su posluživale sobarice s bijelim kopicama,

* Supkultura u SSSR-u analogna hipsterima.

u crnim bluzama i s vezenim čipkastim pregačicama. Nudili su se kanapei i minjoni. Domaćinov pokušaj da prizove u sjećanje davno prošla građanska vremena bio je nevjerojatno uspješan. Upitao sam ga na francuskom o njegovu burnom boravku u Parizu kad je s Picassom, Modiglianijem i Apollinaireom sjedio na Montparnasseu i s Diegom de Riverom u *Rotondi* te o njegovim pustolovinama u Španjolskom građanskom ratu. Taj je čovjek doista mnogo toga pregrmio i uvijek se dočekao na noge. Moram reći da mi se jako svidio, više nego Konstantin Simonov, koji je također bio među gostima. On je izgledao kao vlasnik švapske tvornice strojeva, veoma samosvjestan i veoma suzdržan. Uzgred sam doznao da je za vikend privatnim zrakoplovom odletio na svoje lovište u Sibir. Erenburg je u usporedbi s njim djelovao nadmoćno jer je imao zanimljive primisli i stremio je sasvim određenim političkim ciljevima.

Delegacija nije u Moskvi imala prilike vidjeti ništa osim hotela, Lenjinova mauzoleja ispred Kremļa ili jednoga "narodnog parka tekovina"; jer već nas je čekala plovidba niz Moskvu koja nas je odvela do ušća Oke i trajala gotovo cijeli dan. Da bismo došli do pristaništa i do broda, morali smo proći kroz neku vrstu broskog kolodvora, impozantno, višekatno zdanje okrunjeno blistavom sovjetskom zvijezdom. Bilo je veoma toplo. Budući da nisam imao kartu, nisam znao kamo se odatle može stići. Glavni je grad očito bio povezan s dalekim morima, jer u pristanište nisu pristizali samo parobrodi, nego i teretni brodovi, koji su nosili teret do Baltičkog mora ili do Kaspijskog jezera. Složeni sustav kanala Moskve i Volge vodio nas je preko velikih akumulacijskih jezera i kroz silne, stupovima ukrašene ustave koje su se automatski otvarale i zatvarale kao same od sebe. Na palubi se sjedilo pod bijelom tendom i bilo je ugodno. U potocima je teklo ne samo gruzijsko vino nego i votka. Čudio sam se kako se hrabro Hans Werner držao za stolom ruskih pisaca.

U međuvremenu se brzo pročula prava senzacija tog dana. Nikita Hruščov, vladar te divovske zemlje, izrazio je želju da razgovara s piscima koji su se tu okupili, po mogućnosti čak u vlastitoj kući. Odmah je počelo došaptavanje o tome tko bi sve mogao biti u toj skupini.

Kao i uvijek bio sam nedovoljno otporan na piće i moj je ruski bio preslab da bih mogao sudjelovati u tim nagađanjima. Stajao sam kod ograde broda kad mi se neki čovjek od četrdesetak godina obratio na engleskom. Po svemu sudeći, zanimalo ga je kako ja kao netko izvana i novopridošlica vidim političku situaciju u zemlji. Spomenuo sam čvenu jugovinu i rekao da to godinama ide prema motu *stop and go**. Šef je nakanio izvući zemlju iz ukočenosti, razbiti njezine fiksacije, ali to ide nekako peristaltički, na mahove, od jednog do drugog teško probavljivog zalogaja.

* Engl. – mic po mic.

Stoga nitko ne zna točno gdje će to završiti. To vodi do naglog izmjenjivanja nade i straha ne samo kod inteligencije nego, po svoj prilici, i kod svih drugih. Slušao me, činilo se da mu je zabavno, i zamijetio je da i nisam u krivu.

Kasnije mi je vjerni Kostja došapnuo da je moj sugovornik bio Aleksej Adžubej. To mi ime, jer sam bio neupućen, nije ništa značilo. Prilično sam se prestrašio kad sam doznao da sam tako otvoreno razgovarao s Hruščovljevim zetom i glavnim urednikom režimskog lista *Izvestije*.

Na programu je bio i jednodnevni izlet autobusom na sveto mjesto: u Tolstojevu kuću u Jasnoj Poljani, tek dvjesto kilometara južno od Moskve, što je, prema ruskim mjerilima, vrlo blizu. Ondje sve izgleda točno onako kao da je domaćin upravo izašao iz svoje radne sobe. Papučice su spremne, bočica s tintom na pisaćem stolu je puna. Ondje sam vidio novine iz 1910. godine i nekoliko pisama koja adresat vjerojatno nije više čitao. U tim brižljivo restauriranim muzejima čovjek kao da putuje kroz vrijeme. Inscenacija je toliko savršena da se jedva usuđujemo priznati istinu: jer ipak, naravno, imamo posla s dirljivom krivotvorinom.

Onda je, 13. kolovoza, došao taj trenutak. I ja sam se rano ujutro našao u zračnoj luci među pozvanim piscima kako bismo posebnim letom otputovali u Soči. Sada je bilo jasno tko je sve bio na tajnom popisu gostiju. Pored matadorâ Šolohova, Tvardovskog i Fedina, Sartrea, Beauvoir i Ungarettija bio je tu i neizbježni inicijator Vigorelli. Od domaćih je, doduše, tu bila nekolicina zaslužnih pisarala iz Velikoga domovinskog rata, ali inače su slavni pisci bili prilično rijetko posijani; no zato je bilo svakojakih predsjednika i funkcionara saveza iz Rusije, Bugarske i Rumunjske. Tko je nedostajao i zašto? Gdje su bili Erenburg i Jevtušenko? Lecnuo sam se kad sam opet vidio Alekseja Adžubeja, zeta, s kojim sam onako neoprezno razgovarao za vrijeme plovidbe rijekom. I što je bilo s Hansom Wernerom Richterom? Zašto je nestao? Bojao sam se da misli da sam ja imao svoje prste u tome. No to mi nije bilo ni na kraj pameti; jer rado bih se bio sakrio iza njega.

Onda smo odletjeli do Gagre, do Hruščovljeve vile. Zabilježio sam što se ondje odigralo 13. i 14. kolovoza 1963.

Domaćin dolazi do vrata, polako, malim koracima, mlatarajući rukama, starac kojem tijelo već zadaje puno briga. Njegova smirenost izražava se prije kao strpljenje nego kao radost očekivanja. Tek što je zastao, slijedi ceremonijal predstavljanja, rukovanja, grljenja, koji pomalo djeluje poput amaterskog kazališta. Režija je improvizirana, u osmijesima nema rutine. U gestama ima nečeg nesprenog. Strana su imena i jezici gostiju, još je više stran njihov habitus. To su intelektualci, ljudi puni primisli. Od njih se može očekivati ironija. Poštovanje koje iskazuju skriva zadržku, oholost, možda neprijateljstvo. Posjet je neugodan. Ti ljudi su gnjavatori.